

Ministeri Kalevi Kivistö
Kansanopistopäivät
Siikaranta-opisto 9.6.2008

Muutama päivä sitten eräs vanha toimittajatuttava kysyi, mikä oli opetusministeriön hallinnon alan merkittävin uudistus 1970- ja 1980-luvuilla, jolloin olin mukana vastaamassa ministeriön työstä. Vastausta ei tarvinnut kauan hakea: se oli epäilemättä koulutuksen laaja-alainen uudistaminen. Peruskoulu-uudistus toimeenpantiin 1970-luvulla, keskiasteen uudistuksen puitelaki säädettiin silloin, taidealojen korkein opetus järjestettiin yliopistotasoksi ja yliopisto-opiskelun uudistaminen lähti liikkeelle. Samalla vuosikymmenellä työskenteli aikuiskoulutuskomitea, jonka ehdotusten toteuttaminen lähti käyntiin 1980-luvulla. Vähitellen myös esiopetuksen tarjonta ulotettiin koko ikäluokkaan.

On selvää ja tärkeää, että suurista uudistuksista käydään myös kriittistä keskustelua. Sen avulla voidaan ennalta nähdä uudistuksiin mahdollisesti sisältyvät ongelmat. Niinpä varsinkin peruskoulu-uudistuksen ollessa vielä tuore kuulimme julkisessa keskustelussa toistuvasti milloin pelkoja koulun tasapäistävästä vaikutuksesta, milloin väitteitä koululaistemme lukutaidon ja lukuharrastuksen romahtamisesta tai matematiikan surkeasta tasosta.

Miten kävi? Mikä Suomen koulutuksen tilanne oikein on? Kysymykseen vastatessamme meidän ei onneksi tarvitse tyytyä vain sormituntumalla tehtyihin ja omiin koulumuistoihin perustuviin oletuksiin. Maailmalla on jo yli kolmekymmentä vuotta tehty kansainvälisiä tutkimuksia, joissa koululaistemme saavuttamia tuloksia on verrattu muiden maiden vastaviin. Varsinkin tuoreimman PISA-tutkimuksen tulokset ovat tuoneet Suomelle mainetta varmasti siinä kuin kulttuurin ja urheilun tähdet.

Puhutuin tulos tutkimuksissa on koskenut lukutaitoa: suomalaislapset ovat osoittautuneet toistuvasti maailman parhaiksi lukijoiksi. Maailmalla Suomi tunnetaan nimenomaan hyvien lukijoiden maana. Muissakin aineissa suomalaisten koululaisten sijoitus on parantunut kautta linjan kohoten jo 1980-luvulla erinomaiselle kansainväliselle tasolle.

Lukutaidosta ei ole paljon iloa, ellei sitä käytetä. Lukuharrastuksessa suomalaisnuoret ovat kolmanneksi aktiivisimpia OECD-maiden koululaisista. Tosin ero tyttöjen ja poikien

välillä on huolestuttavan suuri: tytöistä yli puolet (60 %) ilmoitti lukemisen mieliharrastukseen, pojista vain 21 %.

* * *

Poikien ja tyttöjen väliset erot ovatkin ehkä eniten mieltä askarruttava asia näissä tutkimustuloksissa. Ero oli Suomessa kaikkein suurin. Tosin on muistettava, että suomalaispojat olivat "poikien sarjassa" myös parhaita lukijoita. Vastaavasti taas matematiikassa ja luonnontieteissä suomalaiset tytöt ja pojat pärjäävät yhtä hyvin, kun muualla maailmassa tytöt jäävät näissä aineissa pojista jälkeen. - Jos siis naisten ja tyttöjen koulutus on maailman mitassa suuri ongelma, ovat Suomessa tytöt menestyneet niin hyvin, että yksi koulun suurimmista haasteista onkin pitää pojat mukana.

Sukupuolten tasa-arvo on haaste myös vapaassa sivistystyössä. Kun ero peruskoululaisen lukutaidossa ja lukuharrastuksessa on tyttöjen ja poikien välillä suuri, näyttää se ker-
tautuvan myös vapaassa sivistystyössä. Kaikista vapaan sivistystyön opiskelijoista on naisia noin 70 %, kansanopistojen opiskelijoista 64 %, kansalais- ja työväenopistojen opiskelijoista 76 %, ja kesäyliopistoissa opiskelevista 77%. Ainoa aikuiskoulutuksen muoto, joka onnistuu rekrytoimaan enemmän miehiä, ovat liikunnan koulutuskeskukset, joissa tilanne on lähellä tasapainoa: opiskelijoista on miehiä 54 ja naisia 46 prosenttia. Tilannetta tasapainottaakseen kesäyliopistot, joissa jakautuma on kaikkein epätasaisin, ovat käynnistäneet miehiä kesäyliopistoon –hankkeen vuonna 2007.

Eriarvoisuuden ongelma ei koske ainoastaan sukupuolten välisiä eroja. Myös sukupolvien välillä erot ovat suuret. Sukupolvikuilua osoittaa havainnollisesti se, että jo 1990-luvun puolivälissä tutkinnon suorittaneita oli 25–29 vuotiaista 80 %, kun samana vuonna 65 vuotta täyttäneistä heitä oli 20 %. Vuonna 2006 koko väestöstä tutkinnon suorittaneita oli 64 %, kun luku vuonna 1990 oli 50 %, 1980 40 % ja 1974 25 %. Koulutustasomme on siis nopeasti noussut ja koulutuskuilu sukupolvien välillä kasvanut. Nuorempien ikäluokkien hyvä peruskoulutus antaa tukevan pohjan, jolta tutkintoon johtava koulutus voi ponnistaa. Maailma muuttuu kuitenkin niin nopeasti, että tietojaan ja taitojaan pitää voida päivittää, jottei sukupolvien välinen osaamiskuilu pääsisi kasvamaan liian suureksi.

Sukupolvien välinen koulutuskuilu näkyy myös koulutuksen laadussa. Edellä kerrottu tieto äidinkielen osaamisesta suomalaisissa kouluissa on tärkeä, koska äidinkielen taidot luovat pohjan kaikelle käsitteelliselle ajattelulle ja sitä kautta myös matematiikan ja luonnontieteiden oppimiselle. Niinpä ei ole yllätys, että suomalaiset koululaiset ovat parantaneet sijoitustaan myös matemaattis-luonnontieteellisissä aineissa. Erityisesti lukiossa laajan matematiikan valinneiden suoritustaso on parantunut dramaattisesti rinnakkaiskoulun aikoihin verrattuna. PISA tutkimuksessa suomalaislapset olivat matematiikassa neljäntenä ja luonnontieteissä kolmantena 32 maan joukossa. Suomalaisten koululaisten sijoitus on parantunut rinnakkaiskoulun ajoista kautta linjan kohoten jo 1980-luvulla erinomaiselle kansainväliselle tasolle. Koulutuskuilu vanhempiin ja nuorempien ikäluokkien välillä on siis levinnyt sekä koulutukseen osallistumisen lisääntymisen että koulutuksen laadun parantumisen seurauksena.

Erityisen polttavana ongelmana koulutuksen tasa-arvo-ongelmana on pidetty koulutuksen määräytymistä vanhempien tai oman sosiaaliryhmän tai ammattistatuksen mukaan. Niinpä esimerkiksi sellaisen nuoren yliopistokoulutuksen aloittaminen, jonka isällä on korkeakoulututkinto, on noin kymmenen kertaa todennäköisempää, kuin nuoren, jonka isällä on ammattitutkinto.

Koulutuksellinen eriarvoisuus heijastuu monin tavoin myös aikuiskoulutukseen. Vapaan sivistystyön viime vuonna valmistuneessa arvioinnissa näitä eriarvoisuutta aiheuttavia tekijöitä tarkastellaan Tilastokeskuksen aikuiskoulutustutkimuksen tuloksia seuraten varsin monipuolisesti. Aikuiskoulutuksessa keskimääräistä vähemmän edustettuja ryhmiä ovat

- yli 55-vuotiaat miehet
- pelkän perusasteen tutkinnon suorittaneet ja heistä erityisesti miehet
- pelkän perusasteen suorittaneet työntekijät
- pelkän perusasteen tutkinnon suorittaneet yrittäjät ja heistäkin erityisesti miesyrittäjät
- eläkeläiset erityisesti jos takana on pelkkä perusasteen tutkinto
- työttömät, erityisesti miehet
- kehitysalueiden ja maaseudun miehet

Aikuiskoulutuksessa, niin kuin muussakin koulutuksessa, näkyvät siis hyvin selvästi eriarvoisuuden kaikki ulottuvuudet: sukupuoli, sukupolvi, sosiaalinen asema ja sosiaalinen syrjäytyminen, oma aikaisempi koulutustausta ja alueellinen sijainti. Samalla näyttää siltä, että aktiivisimmat opiskelijat tulevat entistä aktiivisemmiksi samalla kuin passiivisuuden kierre syvenee toiseen suuntaan. Vapaata sivistystyötä koskevassa aikaisemmassa, vuonna 2006 valmistuneessa arviossa pidetään suurimpana ongelmana sitä, että vapaassa sivistystyössä ”ei ole kyetty riittävästi tavoittamaan ja aktivoimaan koulutuksesta syrjäytyneitä kansalaisia”. Tasa-arvo kaikissa ulottuvuuksissaan – alueellisena, sosiaaliryhmien välisenä ja sukupuolten välisenä – kuuluu vapaan sivistystyön alkuperäisiin ihanteisiin ja on yksi toiminnan suurimmista haasteista myös tänään.

* * *

Vapaassa sivistystyössä ei ongelmaa ole kuitenkaan jääty seuraamaan katseella, ”tumput suorina”. Vuoden 2004 joulukuussa opetusministeriö ja vapaan sivistystyön valtakunnalliset järjestöt sopivat uudesta ohjausjärjestelmästä, ns. suuntaviivaopinnoista, joilla pyrittiin reagoimaan aikuiskoulutuksen eriarvoisuuteen ja korjaamaan tilannetta. Sopimuksella tavoiteltiin vaikutuksia, jotka näkyisivät (1) kansalaisten tasa-arvon lisääntymisenä ja syrjäytymisen vähenemisenä, (2) sosiaalisen koheesion lisääntymisenä ja sosiaalisen pääoman kasvuna, sekä (3) kansalaisten aktiivisempaan osallistumiseen demokratian toimintaan, aktiivisena kansalaisuutena. Tavoitteisiin pyrittiin lisäämällä

- maahanmuuttajien kieli- ja kulttuurikoulutusta ja muita yhteiskuntaan integroivia opintoja
- kansalaistaitoja ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen valmiuksia parantavia opintoja,
- tietoyhteiskunnan perusvalmiuksien parantamiseen tähtääviä opintoja,
- terveyttä edistäviä opintoja, ja
- avoimen yliopiston opintoihin valmentavaa koulutusta.

Kansanopistoja tavoitteista koskivat erityisesti kaksi ensin mainittua tavoitetta: kieli- ja kulttuurikoulutus sekä maahanmuuttajien integrointi yhteiskuntaan. Toinen tavoitealue, johon kansanopistojen toivottiin panostavan, olivat kansalaistaitoja ja kansalaisvalmiuksia parantavat opinnot.

Tavoitteet soveltuvat hyvin kansanopistojen toimenkuvaan, onhan vapaan sivistystyö syntynyt juuri kansalaisten itsensä tarpeista ja heidän omasta aktiivisuudestaan. Tarvetta osoittaa ennen muuta laaja kysyntä. Vapaan sivistystyön oppilaitoksissa opiskelee vuosittain yli miljoona kansalaista. Vapaan sivistystyön volyyymista valtaosa toteutuu kansanopistoissa ja kansalais- ja työväenopistossa. Sen voimanlähde on tänäänkin toiminnan kasvaminen suoraan kansalaisyhteiskunnasta ja kiinteä yhteys kansalaistoimintaan. Myös tässä suhteessa toiminta on saanut uutta ajankohtaisuutta.

Yksi edellisen hallituksen valmistelemasta neljästä politiikkaohjelmasta koski kansalaistoimintaa ja –vaikuttamista. Taustalla on vastaavanlainen huoli demokratiamme toimivuudesta tulevaisuudessa, joka oli suuntaviivaohjauksesta tehdyn päätöksen taustalla. Osallistuminen kansalaistoimintaan on vähentynyt erityisesti järjestöissä, jotka pyrkivät vaikuttamaan yhteiskunnan kehitykseen ja jotka edellyttävät pitkäjänteistä sitoutumista.

Yksi kansalaisyhteiskunnan keskeinen vaikutus on sen kyky tuottaa ns. sosiaalista pääomaa. Sosiaalinen pääoma syntyy osallistumisesta yhteisiin rientoihin, kontakteista kanssaihmiin, sosiaalisesta tuesta, jota vuorovaikutuksessa voidaan toisilleen antaa, ja tämän kaiken synnyttämästä keskinäisestä luottamuksesta. Tuoreetkin tutkimuksen osoittavat, että mitä enemmän meillä on sosiaalista pääomaa, sitä terveempiä olemme ja sitä pitempään elämme. Selkein esimerkki tästä on ruotsinkielinen Pohjanmaa, jossa sosiaalinen aktiivisuus perinteisesti on voimakasta ja jossa myös vapaan sivistystyön opintoihin osallistuminen on aktiivisinta. Siellä myös väestön keskimääräinen elinikä on maan korkein, maailman huippua. Siellä missä sosiaalinen pääoma on vahvaa, on myös osallistuminen vapaan sivistystyön opintoihin vilkasta, mikä edelleen kasvattaa sosiaalista pääomaa. Positiivinen kierre on valmis ja vapaalla sivistystyöllä on siinä merkittävä rooli.

Siksi on tärkeää, että kansalaistoiminnan valmiuksien kehittäminen ja arvostaminen muistetaan myös opistojen toiminnan sisältöjä suunniteltaessa. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman kansalaistoimintaa koskevassa raportissa todetaankin ytimekkäästi, että ”suomalaisista tulee kasvattaa tietoisia ja tiedostavia kansalaisia ... jotka uskovat arvoihin ja hyveisiin, uskaltavat puolustaa asioita, joihin he uskovat, ja uskaltavat myös toimia näiden asioiden puolesta. ... aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattaminen ei ole vain tietojen ja

taitojen opettamista vaan syvälle inhimillisyyteen ja ihmisenä olemiseen menevää kasvatusta.”

Olen vakuuttunut siitä, että vapaalla sivistystyöllä on hyvät edellytykset vastata tähän haasteeseen. Onhan sen toiminnan lähtökohtiin kuulunut alusta alkaen omaehtoisuus, monipuolisuus, moniarvoisuus ja kansalaisten tasa-arvo. Toiminnan kehittäminen näiden arvojen suunnassa merkitsee myös kansalaisyhteiskuntamme vahvistamista ja demokratiamme ja sitä tukevien arvojen kehittämistä.

* * *

Toinen keskeinen tavoite, joka liittyy kansanopistojenkin perinteiseen tehtävään, on taitoja taideaineiden osuus opetussuunnitelmassa. Asia liittyy koko koulujärjestelmämme kehittämishaasteisiin, se liittyy myös pyrkimykseen parantaa luovuuden edellytyksiä niin koulussa kuin muuallakin yhteiskunnassa; näin voidaan myös laajentaa innovaatioiden kasvualustaa, mikä taas taloutemme kehittämisessä on avainasia. Ja kysymys liittyy myös niihin ongelmiin, joita opistojen resurssiohjauksessa tällä hetkellä ongelmiksi koetaan.

Viime vuosina on julkisuudessa keskusteltu vilkkaasti koulun taidekasvatuksesta ja taideaineille varattujen tuntien riittävydestä - tai pikemminkin riittämättömyydestä. Taideaineet voisivat olla yksi tärkeä oppimisen motivaatiota lisäävä tekijä, antavathan ne mahdollisuuden oppilaiden tunne-elämän syvenemiseen ja rikastumiseen omakohtaisten kokemusten ja luovan työn tuottamien onnistumisen elämysten kautta. Tulevaisuuden tekijöiden toivotaan olevan ennen kaikkea luovia ja innovatiivisia, uusien mahdollisuuksien näkijöitä ja toteuttajia. Edellinen hallitus valmisteli erityisen luovuusstrategian ja luovuuden edistäminen on mukana myös nyt toimivan hallituksen ohjelmassa. Taideaineet ovat varmasti paras mahdollinen tapa saada oppilaiden luovuus esille. Siksi on tärkeää, että jo peruskoulussa on riittävästi kaikille yhteisiä taideaineiden tunteja. Ja siksi on tärkeää, että taidekasvatuksella on keskeinen sijansa myös esiopetuksessa. Taidekokemuksilla on merkittävä osa lapsen tunne-elämän kehityksessä samoin kuin taitojen ja tietojen kehityksessä jo aivan pienestä pitäen. Kun maan sekä edellinen että nykyinen hallitus korostavat ohjelmassaan luovuuden edistämistä, on opistojen toiminnan suuntaaminen luovuuden kehittämiseen ajan hermolla.

Koska peruskoulu ei voi tehdä kaikkea, on tärkeää, että nuorillemme on tarjolla taiteen perusopetusta, johon tosin osallistuu peruskouluikäisistä vain 11 %. Esimerkiksi suomalaisen musiikkikulttuurin tunnetusti korkea taso on seurausta siitä, että musiikissa taiteen perusopetuksen tarjonta on varsin kattavaa. Tosin siinäkin ero tyttöjen poikien välillä on suuri, tytöt osallistuvat noin neljä kertaa yleisemmin taiteen perusopetukseen kuin pojat. Erot ovat suuret myös kuntien välillä. 150 kuntaa hankkii palvelut toiselta kunnalta ja onpa meillä kuntia - kaikkiaan 30 - joissa ei taiteen perusopetusta ole tarjolla lainkaan. Mahdollisuudet olisivat hyvät myös muilla taiteenaloilla, mikäli opetusta olisi tarjolla.

Kansalaisten tasa-arvon kannalta on aivan oleellisen tärkeää, että mahdollisuus osallistua taiteen perusopetukseen ei riippuisi asuinpaikasta niin kuin usein vielä on asian laita. Olisi myös tärkeää, että koululla olisi yhteistyötä alueen kulttuurilaitosten kanssa. Kirjastojen, teattereiden, orkestereiden, museoiden ja yksittäisten taiteilijoiden mahdollisuudet rikastaa koulutyötä tulisi mahdollisuuksien mukaan käyttää hyväksi.

Vapaan sivistystyön opetustarjonta suuntautuu perinteisesti yleissivistyksen ja taide- ja taitoaineiden vahvaan osuuteen opetusohjelmassa. Kansanopistojen opetusvolyymin kymmenen kärjessä listaan kuuluvat sellaiset aineet kuin musiikki, kuvataide, teatteri ja tanssi, käden taidot, liikunta sekä kansalais- ja järjestötoiminta. Myös kansalais- ja työväenopistojen opetustarjonta suuntautuu niinkään voimakkaasti yleissivistyksen vahvistamiseen. Eniten opetustunteja tarjotaan käsi- ja taideteollisuuden (27 %), musiikin (17 %), muiden taideaineiden (17 %) ja liikunnan (10.5 %) opiskeluun. Vapaa sivistystyö on siis ansiokkaasti paikannut aukkoja ja ulottanut opetusta ikäluokan siihen osaan, joka ei ole syystä tai toisesta hakeutunut taiteen perusopetuksen oppilaitoksiin. Taito- ja taideaineiden osuus on koko ajan kasvanut (40 -> 60 %). Tietotekniikka on tullut osaksi työelämää ja kansalaisten arkea, niinpä myös vapaa sivistystyö on reagoinut alan opetustarpeisiin ja opetustarjonnasta vajaa 5 % suuntautuu tällä hetkellä tietotekniikkataitojen opintoihin.

Yleissivistävien oppisisältöjen ja taide- ja taitoaineiden merkittävä osuus opistojen opetusohjelmassa tekee ymmärrettäväksi sen, että pyrittäessä vahvistamaan opistojen toimintapohjaa on voimia koottu verkostoitumalla, kokoamalla opistoja alueellisesti kattavammiksi yksiköiksi. Maaseudulla on monin paikoin suuntauduttu alueellisen voimien kokoamisen ohella vapaan sivistystyön ja taiteen perusopetuksen yhdistämiseen hallinnollisesti ”saman

katon” alle. Verkostoitumista yhtenä tulevaisuuden turvaamisstrategiana suosittelivat myös vapaan sivistystyön arvioitsijat viime vuonna ilmestyneessä raportissaan.

* * *

Kansanopistot ovat varsin hyvin onnistuneet suuntaamaan opetustaan yhteiskunnallista tasa-arvoa lisääväksi tarkoitettujen suuntaviivaopintojen alueelle. Opistojen noin 112 000 (netto)opiskelijasta 12 % on opiskellut näiden tavoitteiden mukaisesti ja opistojen opetusresursseista lähes 9 % suuntautuu suuntaviivaopetukseen. Maahanmuuttajien kieli- ja kulttuuriopintoihin suunnattiin yli 14 000 opintoviikkoa ja näitä opintoja harjoittavia maahanmuuttajaopiskelijoita oli yli 1300. Kansalaistaitoja ja kansalaisyhteiskuntavalmiuksia – tämänkin opiston profiilissa tärkeitä – opiskeli huomattavasti suurempi määrä opiskelijoita, noin 12 500, vaikka opintoviikkoja tälle tehtävälle alueelle suunnattiin vähemmän kuin edelliselle, noin 11 000. Kansalaistaitojen opiskelua opistoissa eivät kuitenkaan ole ainoastaan opetussuunnitelmaan sisältyvät opinnot. Tutkimusten mukaan opiskelijat pitävät merkittävimpinä aikuisiän koulutuksessa saaminaan eväinä taitoa tehdä yhteistyötä ja toimia ryhmässä sekä keskustelu- ja vuorovaikutustaitoja. Opistoelämään sisältyvä ns. piilopetussuunnitelma, opiskelijoiden jokapäiväinen elämä opistoympäristössä, vaikuttaa tehokkaasti ja tuottaa aktiivista kansalaisuutta, johon myös demokratian tulevaisuus perustuu.

Haasteellisinta kansanopistoille on pitää kiinni vapaan sivistystyön perustehtävästä, yleissivistyksen vahvistamisesta. Haasteet liittyvät opistojen talouteen. On suuri houkutus ja usein suoranainen välttämättömyys ratkaista talouden ongelmia lisäämällä maksullisten lyhytkurssien tarjontaa. Samalla ratkaisu kuitenkin työntää opistojen perinteistä perustettavaa sivummalle. Olisi hyvä, jos julkisen rahoituksen resurssiohjausta voitaisiin kehittää niin, että opistojen työ yhteiskunnallisen ja koulutuksellisen tasa-arvon parantamiseksi ja yleissivistyksen pohjan vahvistamiseksi, voitaisiin jatkossakin turvata.